

Utsnitt fra Jern og Metallbrosjyren "Produksjonsutvalgenes arbeidsoppgaver".

TOR ARE JOHANSEN

Produksjonsutvalgene – nytt liv til gamle ideer

I de politiske partienes felles program fra 1945 står følgende: "Ved de enkelte industrielle bedrifter opprettes rådgivende produksjonsutvalg av arbeidere, arbeidsgivere og funksjonærer for å øke interessen for å fremme den mest effektive produksjon, en god bedriftshygiene og yrkesopplæring".¹ Sammen med programmets punkt om opprettelse av bransjeråd og Statens råd for næringslivet, viser dette hvilken gjennomslagskraft DNA hadde under utarbeidelsen av fellesprogrammet. Forslaget om produksjonsutvalg ble opprinnelig lansert i forbindelse med LOs og DNAs planlegging av etterkrigstidens organisering av det økonomiske liv, slik det kom til uttrykk i skriftet *Framtidens Norge* fra 1944.²

I 1945 inngikk LO og NAF avtale om opprettelse av produksjonsutvalg i bedrifter med mer enn 20 ansatte og i løpet av de fire første årene etter krigen ble det opprettet mer enn 800 slike utvalg.³ De fleste ble opprettet innen jern- og metallindustrien, deretter fulgte kjemisk industri og bygningsindustrien. Utvalgene fikk på langt nær den myndighet enkelte hadde håpet og LO i utgangspunktet hadde ønsket. Produksjonsutvalgenes planlagte tilknytning til bransje- og samordningsråd, som ledd i et større korporativt system, ble ikke gjennomført. Utvalgene ble dessuten i en viss grad gjort betydningsløse ved at arbeidsgivere motarbeidet dem. I stedet for å fungere som viktige ledd i den statlige planøkonomien, ble mange av dem etter hvert henvist til å ta seg av enklere velferdsspørsmål. Resultatet var at den store interessen utvalgene ble møtt med på arbeidsplassene de to første årene, raskt tapte seg da de viste seg å få liten betydning for de ansattes innflytelse i bedriftene.

Temaet for denne artikkelen er krigens betydning for opprettelsen av produksjonsutvalg i norske bedrifter etter 1945. Jeg vil diskutere om ideene og forslagene om opprettelse av produksjonsutvalg bare var en videreføring av gammelt tankegods innen arbeiderbevegelsen eller om dette var ideer som sprang ut av forholdene under krigen. Hadde krigen, kunnskapen om organiseringen av engelsk og amerikansk krigsproduksjon, fellesskapsfølelsen og samarbeidsånden betydning for utarbeidelsen av forslag om medbestemmelse for de ansatte, eller må opprettelsen av produksjonsutvalg etter 1945 først og fremst forstås som et resultat av mellomkrigstidens tilnærming mellom partene i arbeidslivet og som en realisering av planer som i ulike former hadde vært diskutert i arbeiderbevegelsen helt siden 1. verdenskrig?

Medbestemmelse for de ansatte - et tilbakevendende tema

Spørsmålet om arbeidernes medbestemmelse på arbeidsplassene har vært aktuelt til ulike tider og på ulike måter. Styrerepresentasjon, utbytting, arbeiderkontroll og sosialisering har vært oppe til debatt en rekke ganger. Et par eksempler kan knytte tråder fram til avtalen om produksjonsutvalg.

Rett etter 1. verdenskrig, i kjølvannet av rådsbevegelsen, ble Arbeiderkommisjonen av 1918 nedsatt for å utrede spørsmålet om arbeidernes andel i bedriftsutbyttet og deltakelse i bedriftsledelsen. Et flertall i kommisjonen foreslo opprettelse av bedriftsråd i industri- og handelsbedrifter med mer enn 10 ansatte. Rådene skulle settes sammen av representanter for bedriftens ledelse, funksjonærer og arbeidere. De skulle ha rådgivende og kontrollerende myndighet når det gjaldt regnskap, ulykkesforebygging, tvister om arbeidsforhold osv. På områder som gjaldt forandringer og forbedringer av driften, introduksjon av nye arbeidsmetoder, investeringer i nye maskiner og spørsmål om lønn, akkord, arbeidstid osv. skulle bedriftsrådet ha avgjørende myndighet. Likeledes når det gjaldt disiplinære spørsmål og ved ansettelse av "verksmestre, opsynsmenn og formenn".⁴

Kommisjonens flertallsforslag var altså svært radikale og ville, om de ble gjennomført, innebære betydelige innskrenkninger i arbeidsgivernes styringsrett. Arbeiderrepresentantene i kommisjonen støttet forslagene, men med en rekke forbehold. Samfunnets problemer kunne etter deres oppfatning ikke løses uten å avskaffe det kapitalistiske systemet fullstendig. Årsakene til nød og undertrykkelse lå i den eksisterende ordningen av det økonomiske liv og arbeiderne ville fortsette kampen til dette systemet var forandret og en sosialisering var gjennomført.⁵ Fordelen med forslagene var at de kunne skape bedre samarbeidsforhold og dermed redusere faren for konflikter. Begrensningene lå i at forslagene ikke ville endre den grunnleggende eierstrukturen i samfunnet. Arbeiderrepresentantenes støtte til forslagene var begrunnet i deres mulige funksjon i overgangen til en senere sosialisering. Ved å trekkes aktivt inn i styringen av bedriftene, ville arbeiderne få viktige kunnskaper om ledelse av produksjon og omsetning. Arbeidsgiverne kunne på sin side "tilegne sig respekten for flertallets avgjørelser og evnen til å underordne seg et demokratisk styre".⁶

Flertallets forslag ble aldri lovfestet. I stedet ble det i 1920 vedtatt en midlertidig lov om arbeiderutvalg som bygde på forslaget fra Arbeiderkommisjonens konservative mindretall. Loven åpnet for å opprette rene arbeiderutvalg med rådgivende funksjon i bedrifter med mer enn 50 ansatte. Utvalgene skulle få anledning til å uttale seg om saker som ble forelagt dem før arbeidsgiveren fattet sin beslutning. Dette svært begrensede resultatet av kommisjonens omfattende arbeid må ses i sammenheng med den økonomiske konjunkturedgangen som kom i 1920.⁷

Lovforslaget ble gjennomført med støtte fra alle partier på Stortinget, men det ble sett på som et lite tilfredsstillende kompromiss. Høyre had-

de i utgangspunktet vært motstander av noe lovforslag overhodet. Arbeiderpartiets representanter var villig til å godta også dette forslaget som et lite skritt på veien mot sosialisering, men LOs formann Ole O. Lian og de andre arbeiderrepresentantene ga klart uttrykk for at deres ønsker om bedriftsråd innenfor et kapitalistisk system ikke innebar en aksept av systemet som sådan. De sa: "Men inntil den fullstendige sosialisering er gjennomført, hilser arbeiderne med glede ethvert skritt som fører frem til denne"⁸.

Arbeiderrepresentantenes synspunkter kom for øvrig også til uttrykk i arbeiderbevegelsens egen sosialiseringskomite som avga endelig innstilling i 1920. Denne komiteen fremmet forslag som ville gripe radikalt inn i arbeidsgivernes råderett i bedriftene og følgelig stilte arbeidsgiverforeningen seg avvisende, slik de også gjorde både til flertalls- og mindretallsforslaget fra Arbeiderkommisjonen.

Utover på 1920-tallet kom spørsmålene om arbeidernes innflytelse i bedriftene noe mer i bakgrunnen. På 1930-tallet ble de imidlertid tatt opp igjen. Som et forslag til løsning på de store økonomiske problemene landet sto oppe i, ga Ole Colbjørnsen og Axel Sømme i 1933 ut sin lille bok *En norsk 3-års plan*. Inspirert av russisk planøkonomi og keynesiansk økonomisk tenkning foreslo de en rekke tiltak som de mente kunne føre landet ut av krisen. Blant disse var forslag om en vidtrekkende omorganisering av det økonomiske liv. På kort sikt var det viktig å få opprettet bedriftsråd eller arbeiderutvalg ved bedriftene så raskt som mulig. Slike utvalg skulle være med å berede grunnen for det videre planarbeidet som forfatterne hadde tenkt skulle settes i verk fra 1935. I første omgang var de tiltenkt en rådgivende og kontrollerende funksjon. Etter hvert skulle de imidlertid utvikles til reelle medbestemmelsesorganer for arbeidere og funksjonærer. Utvalgene var ment å være viktige ledd i et storstilet planøkonomisk opplegg som på litt lengre sikt også skulle omfatte et erhvervsting bygget på distrikts- og bransjeråd.⁹

En av Venstre-regjeringens hensikter med å opprette Arbeiderkommisjonen av 1918, hadde vært å demme opp for revolusjonære tendenser. Arbeiderrepresentantene så likevel på kommisjonens forslag som skritt på veien mot sosialismen. Lignende synspunkter hadde også Colbjørnsen og Sømme. De anså arbeiderutvalgene som viktige organ i arbeidet med å forberede overgangen til sosialisme på et senere tidspunkt, selv om omorganiseringen i utgangspunktet skulle settes i gang innenfor det eksisterende økonomiske system. Som i Arbeiderkommisjonens flertallsforslag var økt effektivitet en viktig begrunnelse også for forslagene i *En norsk 3-årsplan*.

Samarbeid for økt produksjon

De ulike forslagene om deltakelse for de ansatte som her er skissert, må ses i sammenheng med den ideologiske utviklingen i arbeiderbevegelsen og med det klimaet for utvidet samarbeid i arbeidslivet som oppsto fra 1920-tallet.

Den økonomiske krisen og de mange tapte arbeidskonfliktene i årene etter 1920, gjorde det vanskelig for fagbevegelsen å holde fast ved en offensiv klassekamplinje. LOs medlemstall ble betydelig redusert og organisasjonen kjempet med ryggen mot veggen for å forsvare tidligere oppnådde rettigheter. I denne situasjonen ble det nødvendig å legge om kursen.

LO-ledelsen så behovet for å tilpasse seg den endrede situasjonen og gikk inn for en moderasjonslinje når det gjaldt rettighets- og lønnskrav og en positiv holdning til modernisering og produksjonsøkning. LOs initiativ for å få avholdt en økonomisk rikskonferanse der hensikten var å diskutere samarbeid for økt produksjon er betegnende for den nye strategien. Konferansen ble holdt i januar 1925, og LO fremmet forslag om økt statlig støtte til industri og næringsliv, større innflytelse for de ansatte, samarbeid for produksjonsvekst og dannelsen av et "økonomisk riksråd". Konferansen fikk ingen praktiske resultater og Lians håp om å samle representanter fra hele arbeidslivet i et "økonomisk riksråd" ble aldri realisert. Arbeidsgiversiden var i denne situasjonen ikke villig til å gå inn i en type samarbeid med LO som medførte at de ga avkall på styringsrett.

LOs nye linje ble møtt med betydelig motstand innen enkelte forbund. Klasseforræderi og mondisme¹⁰ var blant skjellsordene som ble brukt, men fra grunnplanet var det mye støtte å få. På flere bedrifter hadde klubbene gått med på lønnsreduksjoner for å bevare arbeidsplassene. Troen på samarbeid om rasjonalisering og modernisering syntes nå sterkere enn troen på kamp og aksjoner. Den nye kursen har således blitt forklart som et resultat av gjensidig påvirkning mellom ledere og medlemmer i fagbevegelsen.¹¹

Etter den store lockouten i 1931 var det liten motstand mot den nye linjen innen fagbevegelsen. Samarbeid og arbeidsfred synes nå å ha blitt anerkjent som den riktige veien å gå. Ingen av partene i den store konflikten hadde vært i stand til å knekke den andre og begge var tappet for ressurser. Fra fagbevegelsens side var det imidlertid viktig at organisasjonen hadde klart å stå samlet gjennom den 24 uker lange konflikten. Dette viste en styrke som hadde betydning for den indre konsolidering. Under den nye arbeidsfreden fremsto for øvrig LO som mer samlende og vidtfavnende enn tidligere og fra 1931 nådde organisasjonen igjen opp på medlemstallet fra 1919.

Når det gjelder den politiske delen av arbeiderbevegelsen har Arbeiderpartiets program fra 1933 blitt oppfattet som et vendepunkt.¹² Det viktige med programmet i denne sammenheng er den nye krisepolitikken. Colbjørnsens medvirkning til programmet er tydelig og kom enda klarere til uttrykk i Arbeiderpartiets kriseplan i 1934. Krisepolitikken skulle resultere i økonomisk vekst innenfor det kapitalistiske system. Arbeidsplasser skulle opprettes og arbeidernes kjøpekraft økes. Veien ut av krisen gikk ikke gjennom tradisjonell klassekamp og konflikter, men gjennom samarbeid om økt produksjon.

1935 ble et år som befestet denne samarbeidslinjen både for den faglige og politiske delen av arbeiderbevegelsen. Hovedavtalen mellom LO og NAF la grunnlaget for en lang periode uten store arbeidskonflikter. DNAs overtakelse av regjeringsmakten virket i samme retning. For fagbevegelsen ble det nå viktig å støtte regjeringens krisepolitikk, blant annet ved å forsøke å redusere antallet lovlige og ulovlige konflikter og ved å fremme moderate lønnskrav som ikke utgjorde noen trussel mot produktiviteten. For regjeringen var et av målene å øke produksjonen i samfunnet. LOs vilje til samarbeid i arbeidslivet hadde stor betydning i denne sammenheng og var dessuten en av årsakene til at de borgerlige partiene lot mindretallsregjeringen fra Arbeiderpartiet sitte.¹³

Som vi har sett slo altså arbeiderbevegelsen fra 1920-årene inn på en ny linje som var mer preget av ønsker om samarbeid innen arbeidslivet enn tidligere. Som følge av økonomisk krise og høy arbeidsledighet, tapte arbeidskonflikter og redusert medlemstall, ble det nødvendig å føre arbeiderklassens kamp med nye midler. Både før og etter denne kursomleggingen ble spørsmålet om de ansattes medbestemmelse diskutert. Før 1920 var spørsmålet om makten i bedriftene det sentrale for Arbeiderpartiet, på 1930-tallet var et viktig mål å benytte de ansattes ekspertise til å sikre mest mulig rasjonell produksjon. Samarbeid for økt produksjon, i første omgang innenfor det eksisterende økonomiske system, skulle være med å lede samfunnet ut av krisen.



På søndagsutflukt til Sjømannsforbundets evakueringssted i Tedworth sommeren 1942. Fra venstre foran: Konrad Nordahl, Aake Anker Ording, Tor Gjesdal og Haakon Lie. Bak: Arthur Ruud, Alf Sewerinn og Karl Evang.

Erfaringer fra Engelsoppholdet

Klassekonflikt og revolusjonsfrykt i 1918, økonomisk krise og arbeidsledighet på 1930-tallet; dette er forklaringer på hvorfor produksjonsutvalgslignende ordninger ble diskutert i mellomkrigstiden. Hvorfor ble så disse sakene tatt opp igjen i arbeiderbevegelsens programarbeid under krigen?

I løpet av 1942 begynte planene om opprettelse av produksjonsutvalg i norske industribedrifter å ta form, som ledd i London-sekretariatets arbeid med å forberede organiseringen av det økonomiske liv i Norge etter krigen. Konrad Nordahl og Aake Anker Ording var sentrale personer i dette arbeidet, etter hvert også Haakon Lie.

Kontakten med britisk arbeiderbevegelse har blitt tillagt stor betydning for planarbeidet. De ansatte ved LOs London-sekretariat var til stede ved flere av Labours og TUCs kongresser og fulgte nøye med på den britiske arbeiderbevegelsens utforming av et program for etterkrigstiden. Det britiske programarbeidet startet i 1941 og programmet ble lagt fram på det britiske arbeiderpartiets kongress i 1943. Ifølge historikeren Øyvind Stenersen er det påtagelige likheter mellom dette programmet og de planene eksil-LO utarbeidet.¹⁴ Organiseringen av britisk arbeidsliv og



Kvinnelige arbeidere ved dreiebenken, England 1941.

krigsproduksjon har nok likevel vært en vel så viktig påvirkningskilde.

I 1942 ble det inngått formelle avtaler om nedsettelse av felles produksjonskomiteer innen deler av britisk industri. regjeringen oppfordret til opprettelse av komiteer som skulle beskjeftige seg med spørsmål om effektivitet, rasjonalisering, ressursutnyttelse, produksjonsforbedringer osv. Det var i første omgang i de statlige våpenfabrikkene og innen kullindustri og mekanisk industri det ble inngått avtaler om opprettelse av komiteer.

Avtalene slo uttrykkelig fast at komiteene ikke skulle behandle akkordsatser, lønninger eller andre spørsmål som var regulert i tariffavtalene og varigheten ble satt fram til krigens slutt. På det tidspunktet var over 3000 komiteer i funksjon.

Den særegne situasjonen som oppsto innen produksjonslivet under krigen ble altså blant annet forsøkt løst ved i en viss grad å se bort fra de tradisjonelle konfliktlinjene og ved å introdusere nye former for samarbeid. Britisk fagbevegelse stilte seg velvillig til produksjonskomiteer med representasjon fra både arbeidstaker- og arbeidsgiversiden og anså dem etter hvert som så vellykket at det ble fremmet forslag om å gjøre slike komiteer obligatoriske i større bedrifter. Slike forslag fikk imidlertid ikke gjennomslag på arbeidsgiversiden.

Flere fagforbund hadde utarbeidet rapporter som viste hvilken stor betydning komiteene hadde for produktiviteten. Blant dem som var imponert over resultatene disse rapportene kunne vise til var Haakon Lie. I sitt lille, men grundige skrift; "Britisk fagbevegelse under den annen verdenskrig" sier han om produksjonskomiteene: "(...) det hersker i dag ingen tvil om at de har bidratt til å øke farten i produksjonen."¹⁵ Et viktig poeng for Lie var for øvrig at det fra arbeidernes side bare kunne velges representanter fra de fagforbundene som hadde medlemmer på bedriftene. På den måten ville komiteene bli direkte knyttet til fagbevegelsen, som gjennom denne kontakten kunne styrke sin posisjon i arbeidslivet.

Resten av det norske eksilmiljøet i London, som arbeidet med å legge planer for en framtidig nyorganisering av det økonomiske liv i Norge, lot seg også imponere av den britiske krigsproduksjonens høye effektivitet. Gjennom utstrakt reisevirksomhet og besøk på en rekke bedrifter fikk ledelsen ved LOs London-sekretariat et godt innblikk i den engelske krigsproduksjonen. Produksjonskomiteene som trakk arbeiderne aktivt inn i bedriftenes planlegging, ble tillagt en stor del av æren for de gode resultatene. For eksempel tilla Konrad Nordahl de engelske "Production Committees" stor betydning både for produktivitet og samarbeid og mente resultatene av komiteenes arbeid var svært gode.¹⁶

Under arbeidet med ulike utkast til program for etterkrigstiden ble det ved flere anledninger gitt uttrykk for at erfaringene fra organiseringen av krigsproduksjonen måtte utnyttes også i fredstid.¹⁷ Det ble sett på som uholdbart at det samarbeidet som var inngått under krigen, med

ulike statlige og partsavtalte ordninger innen arbeidslivet, og utstrakt statlig kontroll med råvareforbruk, pengevesen osv. ved krigens slutt skulle erstattes av det tradisjonelle privatkapitalistiske systemet som i manges øyne hadde vist seg udugelig i mellomkrigstiden. For å nå arbeiderbevegelsens mål om velstandsvekst, utjevning og full sysselsetting måtte mange av de samme metodene for organisering av det økonomiske liv også anvendes i fredstid. Samarbeid på bedriftene etter mønster av de engelske produksjonskomiteene var en slik metode.

Amerikansk krigsproduksjon

Også i USA ble de store problemene i krigsindustrien forsøkt løst ved å introdusere nye former for samarbeid i bedriftene. I motsetning til i England ble det ikke sluttet en sentral avtale om produksjonskomiteer i de statlige våpenfabrikkene. Produksjonsutvalgene ble dannet på oppfordring fra krigsproduksjonsrådet som var opptatt av hvordan produksjonen i rustningsindustrien kunne økes. Til tross for at opprettelsen av produksjonsutvalg i USA fullt og helt var basert på frivillighet, var det mot krigens slutt opprettet mer enn 5000 utvalg ved amerikanske industribedrifter.

I februar 1943 var Haakon Lie på besøk ved Packard-fabrikkene i Detroit. Her ble han invitert med på et møte i bedriftens produksjonsutvalg og foretok et intervju med utvalgets medlemmer. Packard produserte i utgangspunktet bilmotorer, men ble av den amerikanske regjeringen pålagt å legge om til produksjon av Rolls Royce flymotorer. Opprettelsen av et produksjonsutvalg ved fabrikkene var et ledd i arbeidet med å sikre en raskest mulig omstilling. Etter krigen skrev Lie et lite hefte om produksjonsutvalgene i USA der han talte varmt for denne måten å sikre mest mulig effektiv produksjon på.¹⁸ Fra sine besøk ved ulike bedrifter skrev han: "Overalt søkte jeg å samle materiale om produksjonsutvalgene, fordi jeg visste at vi en gang ville ta den samme tanke opp"¹⁹.

De amerikanske "labor management committees" var i enda større grad rent produksjonsorienterte enn de britiske. Alle andre spørsmål enn dem som dreide seg om økt produksjon skulle behandles i andre fora. Flere av komiteene opprettet underutvalg som skulle ta seg av spørsmål av mer velferdsmessig karakter og andre spørsmål som ikke direkte var knyttet til produksjonen. Mange av de problemene produksjonsutvalgene skulle løse var resultat av industriens store behov for ny arbeidskraft. Stort fravær, hyppig skifte av arbeidsplass og ekstremt høye ulykkestall var blant de største problemene. Eksempelvis ble det i årene 1940-1942 drept så mye som 53 500 industriarbeidere i ulykker på arbeidsplassene i USA. Disse tallene gikk imidlertid ned etter hvert, noe som også har blitt forklart ved de amerikanske produksjonsutvalgenes gode innsats.²⁰

Etter å ha reist rundt i USA og undersøkt den amerikanske krigsproduksjonen nærmere, skrev Haakon Lie: "Det er ikke tvil om at de ameri-

kanske labor management committees langt overgår de britiske joint production committees i effektivitet²¹. Lies forklaring på denne forskjellen mellom britiske og amerikanske produksjonskomiteers effektivitet, var at amerikansk fagbevegelse fra tidligere av hadde vært mer orientert mot løsning av produksjonsproblemer og dermed hadde en viss tradisjon på dette området. En annen forklaring kan være ulike tradisjoner med hensyn til integrasjon av de ansatte i britiske og amerikanske bedrifter. Det har for eksempel blitt hevdet at den store avstanden mellom ledelse og ansatte i engelske bedrifter, og dermed den manglende tradisjonen for samarbeid, er en del av forklaringen på den lave effektiviteten som i sin tur førte til at England mistet det økonomiske lederskap i verden.²²

De amerikanske utvalgene fungerte ikke like godt overalt. Det har blant annet vært lagt vekt på at ledelses- og samarbeidsformer i den enkelte bedrift forut for nedsettelsen av produksjonsutvalgene var avgjørende for hvor godt samarbeidet kunne bli under krigen. Generelt



"No! George refuses to have a Production Committee and sit together with ignorant people!" New Propellor, juni 1942

kan imidlertid utvalgene karakteriseres som en suksess for den amerikanske krigsproduksjonens effektivitet.

Lie var en av flere sentrale personer fra norsk arbeiderbevegelse som hadde fått god anledning til å betrakte amerikansk krigsproduksjon på nært hold. Fra tidligere hadde de erfaringer fra eller kjennskap til diskusjoner om bedriftsråd og arbeiderutvalg i Norge. Under utarbeidelsen av et planøkonomisk etterkrigsprogram kunne de nå også trekke veksler på kunnskap om hvordan slike utvalg fungerte i praksis.

Fellesskapsfølelsen fra krigen

Et sentralt motiv for opprettelsen av produksjonskomiteer i britisk og amerikansk industri var behovet for felles innsats på alle hold for å vinne krigen. I en slik situasjon måtte både profittbehov og faglige krav midlertidig settes til side. Spørsmålet mange stilte seg var så om fellesskapsfølelsen ville vedvare eller om de tradisjonelle konfliktlinjene ville gjenoppstå når krigen tok slutt og gjenreisningen begynte.

I partienes felles program fra 1945 ble det appellert til samarbeidsånden fra krigen for å sikre en rask gjenreiseing og skape trygge kår for alle.²³ I *Framtidens Norge* hadde behovet for og troen på videre felles innsats kommet enda klarere til uttrykk. Der ble det gjort rede for den tilnærmingen som hadde funnet sted mellom partene i arbeidslivet før krigen, og som hadde skutt ytterligere fart i de demokratiske land under krigen. Som eksempel på resultatene av denne tilnærmingen ble de britiske og amerikanske produksjonskomiteene trukket fram. I *Framtidens Norge* sto det: "Det er krigen som har skapt dette nye fellesskapet, men det er ingen tvil om at det åpner veien for et bredt samarbeid også i fremtiden"²⁴. Et annet eksempel kan hentes fra Ouslands brev til Tranmæl rett før krigens slutt. Der ga han uttrykk for stor tillit til storindustriens ledere, men mente det også innenfor bondestand, handel og håndverk fantes ledende grupper som gikk inn for "meget vidtgående fellesordninger for å skape retferdige sociale og økonomiske tilstande".

Innen arbeiderbevegelsen eksisterte det altså en tro på at fellesskapsfølelsen fra krigen ville åpne muligheter for nye samarbeidsformer i arbeidslivet etter krigen. "Fellesskapsfølelse" og "samarbeidsånd" er imidlertid uklare begreper som neppe hadde samme betydning for alle grupper. Det er en allmenn oppfatning at det i løpet av krigen hadde foregått en tilnærming mellom partiene. Denne kom til uttrykk i fellesprogrammet og gikk åpenbart i retning av Arbeiderpartiets verdigrunnlag. Ved å slutte seg til et fellesprogram som i stor grad baserte seg på *Framtidens Norge*, la de borgerlige partiene til side en rekke av sine tidligere standpunkter. Arbeiderbevegelsens grundige planlegging under krigen gjorde at DNA var bedre forberedt på freden enn de borgerlige partiene. Dette er en av forklaringene på hvorfor partiet fikk så stort gjennomslag for sine standpunkter.

På topplan i fagbevegelse, partier og organisasjoner ble nok samarbeidsånden følt sterkt. Både i eksilmiljøene og hjemmefronten var felles

innsats uten tanke på klasse- eller partibakgrunn et bærende element. Kanskje var ikke denne følelsen like sterk på de enkelte arbeidsplassene rundt om i Norge. Forholdet mellom arbeidsgiver og arbeider var stort sett uendret. På enkelte bedrifter hadde ledelsen vært aktive i motstanden mot tyskerne og ved den innsatsen knyttet sterkere bånd til sine ansatte.²⁵ De fleste steder var imidlertid det tradisjonelle bedriftshierarkiet intakt.

Sannsynligvis følte verken arbeidere eller arbeidsgivere på de enkelte bedriftene at det hadde oppstått en situasjon som ga grunnlag for en helt ny type samarbeid. Mange arbeidsgivere så nok klart behovet for et felles løft i gjenreisningen, uten av den grunn å ville gi avkall på styringsrett og øke arbeidernes innflytelse. Den grunnleggende maktstrukturen i arbeidslivet forble i stor grad uendret under krigen, likeså interesse-motsetningene mellom partene. I mange av konfliktene som oppsto i årene etter krigen viste det seg dessuten at de tradisjonelle konfliktlinjene gjenoppsto, til tross for forhåpningene knyttet til fellesskapsfølelsen.

4-mannskomiteen

I 1944 ble den såkalte 4-mannskomiteen dannet i Norge. Den hadde fått i oppdrag å utforme et forslag til felles program for de største politiske partiene. Gunnar Ousland og Sverre Iversen var DNAs representanter i komiteen. Begge hadde blitt gjort kjent med *Framtidens Norge* og dette skriftet utgjorde et grunnlag for deres synspunkter.

Et viktig trekk ved *Framtidens Norge* er den sterke vekten som ble lagt på behovet for demokratisering i samfunnet etter krigen. Særlig ble det ansett som viktig å få den økonomiske utviklingen under demokratisk kontroll. Innen arbeiderbevegelsen ble den fascistiske oppblomstringen i mellomkrigstiden sett i sammenheng med den økonomiske depresjonen. Håpet var at planøkonomi og demokratisk styring ville føre til at de store krisene i den kapitalistiske økonomien kunne unngås. På den måten skulle planer om vekst og utjevning realiseres og faren for at nye fascistiske bevegelser skulle oppstå kunne forhåpentlig reduseres.

Arbeiderpartiet kom til å sette sterkt preg på fellesprogrammet, men når det gjaldt produksjonsutvalgenes kompetanse, var 4-mannskomiteens utkast til program svært begrenset sammenlignet med *Framtidens Norge*. Her hadde det blant annet vært forutsatt enighet mellom produksjonsutvalg og styre før store investeringer kunne gjennomføres. Dessuten skulle bransjerådene fungere som ankeinstans ved uenigheter. Det siste ble fjernet i utkastet og produksjonsutvalgsforslaget ble ytterligere svekket ved en understreking av utvalgenes rådgivende karakter. *Framtidens Norges* punkt om styrerepresentasjon for de ansatte kom ikke med i utkastet overhodet. Kanskje skyldtes dette nødvendigheten av å inngå kompromisser i komiteen, men forklaringen kan også være at Ousland ikke var enig i de opprinnelige forslagene. Ouslands skepsis til styrerepresentasjon for de ansatte er kjent fra hans uttalelse om at

arbeidernes representant enten ville bli "et gidsel, en demonstrant eller et null"²⁶. I brevet til Tranmæl i 1945 skrev han: "Arbeiderrepresentanter i direksjonene er vi ikke modne for endnu".

Når det gjelder produksjonsutvalgene og deres myndighetsområde er Stenersens forklaring at Ousland mente interessefellesskapet som ble utviklet under krigen ville bli videreført etter krigen, blant annet i produksjonsutvalgene. Dermed var det av mindre betydning om utvalgene bare ble rådgivende, ettersom felles interesser likevel ville sikre arbeiderne innflytelse. Ousland beskrev hvordan fellesskapet hadde utviklet seg:

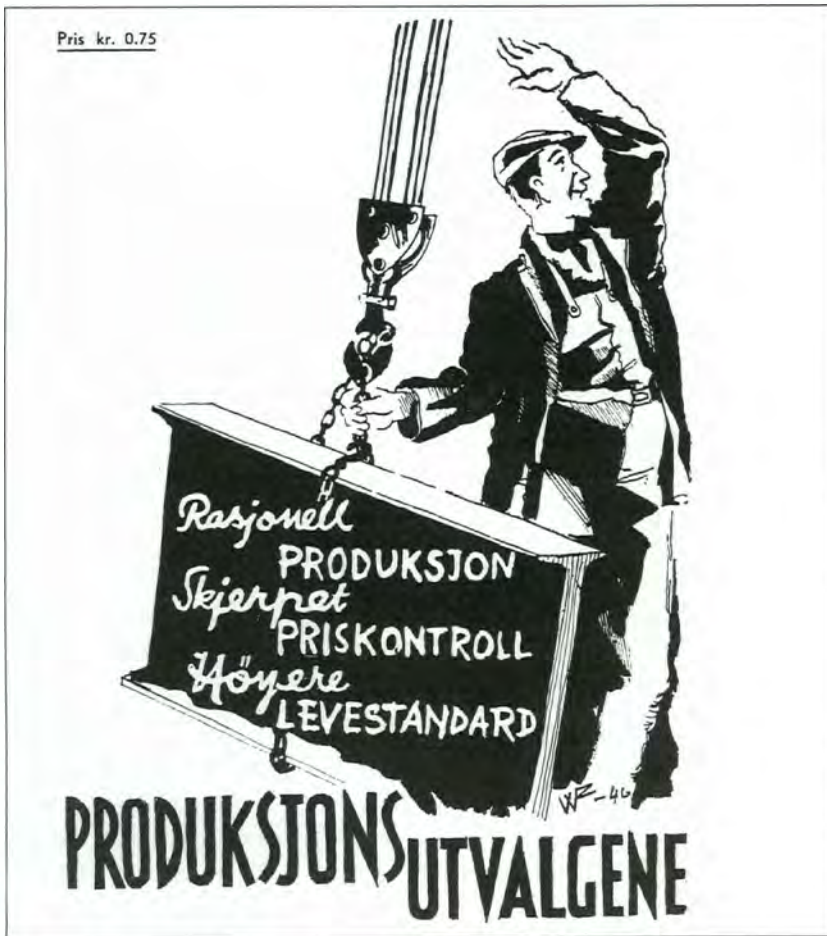
Det er skapt en solidaritet, som går på tvers over alle klasseskillene. Jeg mener ikke bare i fengslene, men også i arbeidslivet. -
Mangfoldige arbeidere og arbeidsgivere samvirker i illegalt arbeid.
De har hverandres liv i sine hender og stoler på hverandre.²⁷

Da Ousland gikk inn i 4-mannskomiteen, som blant annet diskuterte programfesting av punktet om opprettelse av produksjonsutvalg i norske bedrifter etter krigen, delte han altså den optimismen som kom til uttrykk i Framtidens Norge med hensyn til hvilken betydning samarbeidsånden fra krigen ville ha for den fremtidige organiseringen av produksjonslivet. Fellesskapet som hadde vært så avgjørende under krigen ville fortsette og de tradisjonelle konfliktlinjene i arbeidslivet ville endre-, eller hadde kanskje allerede endret karakter. Det er vanskelig å vurdere betydningen av dette utgangspunktet for den endelige utformingen av fellesprogrammets punkt om produksjonsutvalgene. Beruset av samarbeidsånden kan Ousland muligens ha blitt for kompromissvillig under 4-mannskomiteens diskusjon om produksjonsutvalgene. Troen på fellesskapsfølelsen som garanti for nye samarbeidsformer, kan ha gitt ideene om å innføre produksjonsutvalg med et stort myndighetsområde, som ledd i en større planøkonomisk organisering av det økonomiske liv, et skudd for baugen allerede under forhandlingene om et felles partiprogram i 1944.

Avslutning

Som vi har sett inneholdt fellesprogrammet fra 1945 et punkt om opprettelse av produksjonsutvalg, men med et redusert myndighetsområde sammenlignet med London-planleggenes opprinnelige ønsker. I avtaleforhandlingene fremmet LO krav som var i samsvar med den rollen de i utgangspunktet hadde tenkt produksjonsutvalgene skulle ha, nemlig som ledd i et planøkonomisk opplegg, med stort myndighetsområde og med kontakter oppover i systemet. På grunn av motstand fra arbeidsgiversiden lot dette seg imidlertid ikke gjennomføre. Produksjonsutvalgene ble opprettet, men med en mer begrenset plass i det økonomiske systemet enn LO hadde ønsket.

For å forklare hvorfor ideene oppsto, de konkrete forslagene ble utarbeidet og produksjonsutvalgene ble opprettet, har jeg sett på ulike



Brosjyre om produksjonsutvalgene, utgitt av NKPs faglige utvalg i 1946.

forhold fra mellomkrigstiden og erfaringer og stemninger fra krigen. I denne sammenheng kan det være interessant å se litt på hva som skjedde i Sverige på samme tid. I 1938 ble Saltsjöbadsavtalet, den svenske hovedavtalen, inngått. I kjølvannet av denne ble det inngått en rekke andre avtaler mellom partene i arbeidslivet. En av disse var avtalen om opprettelse av företagsnämnder i 1946. Disse nemndene hadde mye til felles med de norske produksjonsutvalgene og må forstås som et ledd i svensk LOs samarbeidsstrategi, som hadde som viktigste mål å føre til økt levestandard, rettferdig fordeling og full sysselsetting.

I Sverige, som ikke hadde vært i krig, ble det altså opprettet företagsnämnder av samme karakter som de norske produksjonsutvalgene og disse synes utvilsomt å ha blitt opprettet i forlengelsen av den samarbeidslinjen som ble endelig etablert ved inngåelsen av

Saltsjöbadsavtalet. Ved sammenligning med Sverige kan det således være mulig å styrke et synspunkt om at tilnærmingen og samarbeidet mellom partene i arbeidslivet som startet i mellomkrigstidens Norge, er den viktigste forklaringen på opprettelsen av nye samarbeidsorgan fra 1945.

For Norges vedkommende kan det trekkes klare paralleller mellom forslagene fra mellomkrigstiden og forslagene som ble utarbeidet under krigen. Disse viser en kontinuitet når det gjelder arbeiderbevegelsens holdninger til økt produksjon og de ansattes rolle i bedriftene i den sammenheng. Likheten mellom forslagene fra de ulike periodene lå blant annet i organisering, sammensetning og oppgaver, men særlig når det gjaldt *En norsk 3-årsplan* var det også andre trekk som gikk igjen, som for eksempel betydningen av å utnytte de ansattes kunnskaper og behovet for felles innsats for å øke produksjonen, i første omgang innenfor det eksisterende økonomiske system. En forskjell var at målsettingen om innføring av et økonomisk demokrati ble sterkere vektlagt etter krigen, mens spørsmålene om sosialisering ble tonet ned.

Sammen med de ulike forslagene fra mellomkrigstiden, er den generelle tilnærmingen som fant sted mellom partene i arbeidslivet i denne perioden, en nødvendig del av forklaringen på hvorfor det ble inngått avtale om opprettelse av produksjonsutvalg etter krigen. Med Hovedavtalen og regjeringsdannelsen i 1935 som høydepunkter, ble arbeiderbevegelsens samarbeidslinje stadfestet. Veien til økt velstand og jevnere fordeling gikk ikke lenger nødvendigvis gjennom arbeiderklassens overtakelse av produksjonsmidlene. Nå var samlet innsats for å nå felles mål blitt den nye strategien og økt produksjon var et av de viktigste målene. Samarbeidslinjen som ble meislet ut på 1920-tallet og ble forsterket på 1930-tallet, særlig etter at DNA overtok regjeringmakten, pekte tydelig framover mot det som skulle skje etter krigen, med den forskjell at linjen ble enda mer rendyrket etter 1945. Dette samsvarer for øvrig godt med utviklingen i Sverige.

Erfaringene fra krigen hadde også betydning, men i en mer praktisk enn prinsipiell sammenheng. Arbeiderutvalg og samarbeid i bedriftene var ikke noe nytt for LOs planleggere i London. Det nye for dette norske eksilmiljøet var å se slike utvalg i praktisk utfoldelse. Gjennom en rekke bedriftsbesøk i England og USA fikk de oppleve hvordan denne typen samarbeid mellom ledelse og arbeidere var en effektiv måte å forsøke å løse mange av krigsproduksjonens problemer på. Med tanke på de store oppgavene som lå forut, med behov for gjenreiseing av både boliger og produksjonsapparat samtidig som hele befolkningen skulle bringes opp på et høyere velstandsnivå enn før krigen, ble det trukket sammenligninger mellom USAs situasjon *under* og Norges situasjon *etter* krigen. Behovene for økt produksjon og effektiv utnyttelse av arbeidskraften og øvrige ressurser var de samme. Opprettelse av produksjonsutvalg i bedriftene etter mønster fra de alliertes krigsproduksjon var ansett som et viktig virkemiddel i denne sammenheng, men

som Haakon Lie sa: "Det forutsetter igjen en vilje til å ta fatt på oppgaver som på mange måter bryter med tilvante arbeidsmetoder og gamle tenkemåter og teorier"²⁸.

Kunnskap om organiseringen av krigsproduksjonen er dermed en del av forklaringen på hvorfor ideer og forslag om medbestemmelse for de ansatte i etterkrigstidens Norge fikk sin praktiske utforming under krigen. Det er imidlertid ikke en tilstrekkelig forklaring på hvorfor avtalen om produksjonsutvalg ble inngått og utvalgene etter hvert ble opprettet.

Fellesskapsfølelse og samarbeidsånd fra krigens dager ville etter manges oppfatning skape nye forhold i arbeidslivet etter krigen. Eksilmiljøet i London hadde stor tro på betydningen av det samarbeidet som hadde vært. Mye tyder imidlertid på at disse følelsene ble overvurdert, kanskje som følge av eksilmiljøenes isolasjon fra norsk arbeidsliv. Også blant dem som befant seg i Norge, ble disse følelsene tillagt for stor vekt. I likhet med mange andre forsto ikke Ousland hvor raskt de tradisjonelle konfliktlinjene i arbeidslivet ville gjenoppstå.

Etter krigen ble det imidlertid klart hvor langt fellesskapsfølelsen rakk. Arbeidsgiverne stilte seg negative til flere sider ved opprettelsen av produksjonsutvalg. NAF motsatte seg alle forsøk på å etablere et institusjonalisert forhold mellom produksjonsutvalg og bransjeråd og selv om arbeidsgiverne gikk med på opprettelsen av et landsråd for produksjonsutvalgene, nektet de å akseptere statlig representasjon i dette rådet. Da utvalgene ble opprettet, ble de direkte motarbeidet eller møtt med total likegyldighet på en rekke bedrifter. På den måten klarte arbeidsgiverne effektivt å hindre at utvalgene ble organ for reell innflytelse for de ansatte. Dermed dalte selvsagt også arbeidernes interesse for utvalgene ganske raskt.

Fellesskapsfølelse og samarbeidsånd har liten forklaringskraft når det gjelder opprettelse av nye samarbeidsorganer etter krigen. Avtalen om, og arbeidet i produksjonsutvalgene etter krigen, viser at den betydningen fellesskapsfølelsen fra krigen kunne ha for organiseringen av norsk arbeidsliv etter krigen, hadde blitt overvurdert. Etterkrigstidens nye samarbeidsformer må forstås mer som et resultat av tilnærmingen mellom partene i arbeidslivet som startet i mellomkrigstiden, enn som et resultat av samarbeidsånden fra krigens dager.

Noter

- 1 Arbeid for alle - De politiske partienes felles program, 1945, s. 7.
- 2 Framtidens Norge, AFL og Norsk sjømannsforbund, Stockholm 1944.
- 3 For en utførlig beskrivelse om opprettelsen og utviklingen av produksjonsutvalgene se Stenersen, Øyvind: *Om opprettelsen og utviklingen av produksjonsutvalg i norsk industri*, Hovedoppgave, Oslo 1972.
- 4 Foreløbig innstilling til lov om bedriftsråd m.v. i industri og handel. Flertallsinnstillingen fra Arbeiderkommisjonen av 1918, s. 163.
- 5 Samme sted s. 58.
- 6 Samme sted s. 60.
- 7 Bergh, Trond: "Medbestemmelse eller opposisjon? Noen hovedtrekk ved den norske debatten siden 1945 om demokrati i arbeidslivet". I Bergh, red. *Deltakerdemokratiet*, 1983, s. 86.
- 8 Arbeiderkommisjonens flertallsinnstilling, s. 59.
- 9 Colbjørnsen, O. og Sømme, A.: *En norsk 3-årsplan*, Oslo 1933, s. 125.
- 10 Mondisme, etter engelskmannen Alfred Mond. Samarbeidspolitikken der arbeidsgiverne godkjenner fagorganisasjonen, arbeidskonflikter forebygges ved avtaler og voldgift, fagorganisasjonen støtter rasjonalisering og forhindrer streiker, arbeiderne får del i utbyttet og representasjon i ledelsen.
- 11 Olstad, Finn: *Arbeiderklassens vekst og fall. Hovedlinjer i 100 års norsk historie*, Oslo 1991, s. 109.
- 12 Maurseth, Per: *Gjennom kriser til makt*, Arbeiderbevegelsens historie i Norge bd. 3, s. 559.
- 13 Pryser, Tore: *Klassen og nasjonen*, Arbeiderbevegelsens historie i Norge bd. 4, s. 102.
- 14 Stenersen 1973, s. 8.
- 15 Lie, Haakon: *Britisk fagbevegelse under den annen verdenskrig*, 1945, s. 59.
- 16 Nordahl, Konrad: *Med LO for friheten*, Oslo 1969, s. 222.
- 17 Se f.eks. Bergh, Trond: *Opprettelsen og utviklingen av bransjerådene*, Hovedoppgave, Oslo 1973, s. 28.
- 18 Lie Haakon: *Produksjonsutvalgene i De forente Stater under krigen*. Småskrifter i fagforeningskunnskap nr. 11, Oslo 1945.
- 19 Samme sted s. 7.
- 20 Samme sted s. 40.
- 21 Lie, Haakon: *Arbeiderbevegelsen i Amerika*, London 1944, s. 37.
- 22 Lazonick, William: *Business organization and the myth of the market economy*, 1991, s. 23 ff.
- 23 Fellesprogrammet, s. 4-5.
- 24 Framtidens Norge, s. 37.
- 25 Halvorsen, Terje: *Jern og metall 100 år*, bd. 2, 1991, s. 149.
- 26 Sitert etter Bergh 1983, s. 89.
- 27 Sitert etter Stenersen 1972, s. 35.
- 28 Lie Haakon: *Produksjonsutvalgene i De forente Stater under krigen*. Småskrifter i fagforeningskunnskap nr. 11, Oslo 1945. s. 32.